

Вялікова О. О.,
докторант

Київського національного лінгвістичного університету

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ЗНАКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЗУАЛІЗОВАНИХ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу віршованих текстів із візуальним компонентом або креолізованих віршованих текстів. У розрізі семіотики такий текст розглядається як макрознак (або складний знак), який складається зі структурних елементів (вербальних і невербальних), поєднаних внутрішньотекстовими зв'язками (парадигматичними й синтагматичними). Розгляд креолізованого віршованого тексту з погляду системності дає змогу аналізувати його як цілісну систему знаків, де один елемент впливає на інший і систему загалом.

Ключові слова: креолізація, візуальна поезія, семіотика, системність, структура тексту.

Постановка проблеми. Основною тезою структурної поезії, літературознавчого напрямку, що взяв основні методологічні установки, з одного боку, у класичній структурній лінгвістиці де Соссюра, а з іншого – у російській формальній школи, є постулат про системність художнього тексту (і будь-якого семіотичного об'єкта), сутність якої полягає в тому, що художній текст розглядається як ціле, що є більшим, ніж сума частин, які його становлять [1, с. 273]. Текст має структуру, що уявляється як схожа на структуру кристалу. Найважливішою властивістю системності або структурності, які розглядаються як взаємопов'язані характерні риси тексту, вважається ієрархічність рівнів структури.

У дослідженні візуалізований віршований текст розглядається як система взаємопов'язаних одиниць із певними відношеннями між ними. Будь-яка система має структуру, тож структура візуалізованого віршованого тексту являє собою його знакову організацію, де кожний компонент тексту вважається знаком, а зв'язок між ними – текстовими відношеннями. У такому системно-структурному підході до аналізу тексту традиційно склалися структурний [2; 3; 4; 5] і системний [6; 7; 8; 9] підходи.

Мета статті полягає в синтезі сучасних теорій дослідження віршованого тексту як знакової єдності. Досягання мети передбачає виконання таких завдань:

- виявити аспекти комплексного системно-структурного підходу;
- визначити суперечності або спільні риси виявлених аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структуралістський аналіз літератури [10, с. 129] популяризував Р. Барт, а особливості структуральної поезії сформулював Ц. Тодоров, на думку якого, поезика скерована не на з'ясування смислу творів, «а на пізнання тих закономірностей, які зумовлюють їхню появу». Відповідно до цього основоположного твердження, визначається об'єкт дослідження: «Об'єктом структуралістської поезії є не літературний твір сам по собі, її цікавить якість того особливого типу висловлювань, яким є літературний текст. Будь-який твір розглядається, отже, тільки як реалізація

якоїсь більш абстрактної структури. Саме в цьому розумінні структурна поезика цікавиться не реальними, а можливими літературними творами; інакше кажучи, її цікавить і абстрактна якість, яка є особливою ознакою літературного факту, – якість літературності» [2, с. 41].

У своїй статті під характерною назвою «Ступінь науковості» П. Палієвський пише, що після всіх спроб охарактеризувати літературний твір тільки суто структурно, тобто тільки схематично, у літературі «став виявлятися незрозумілий і неочікуваний опір, дивна неподатливість, яка вказувала на щось більш серйозне, що вимагало зовсім іншого розуміння» [3, с. 57]. Пропонуючи своє визначення, починаючи з якого нібито можна будувати модель, структуралізм одразу зупиняє літературу й перетворює її на механізм, усе починає виводитись одне з іншого за кінцевою схемою, виникає уявна ясність, яка просто відсікає себе від безперервного цілого й наповненого безначальним смислом образу. «Зовсім не треба, наприклад, називати все поспіль «моделями»: модель мови, модель культури, модель поведінки. Життя не є моделлю й не побудоване з моделей (хоча моделі в ньому беруть участь). У моделі є початок і обмежений принцип» [3, с. 70].

Проте структурність тексту дає змогу стверджувати, що текст піддається моделюванню. Дослідниками віршованого тексту виділяється композиційна структура вірша (Г. Матковська, С. Співак), метрико-ритмічна (Д. Бураго, М. Гаспаров, В. Жирмунський), графічна (Ю. Лотман), поетична (М. Герман, О. Мазур) тощо. Тож моделювання надає можливість перенести особливості побудови моделі на об'єкт, оскільки вона (модель) повторює поведінку об'єкта моделювання та його структуру. Моделюються ті характеристики лінгвістичного об'єкта, які пов'язані з його структурною організацією [11, с. 6].

Вивчаючи відношення між об'ємом тексту і ступенем його структурності, О. Корбут доходить висновку, що залежність структури мовленнєвого жанру від умов буття, яка полягає в більшому числовому обсязі набору початково необхідних структурно утворювальних елементів для поезії, порівняно з прозою, для лінгвістичного тексту є первинною [4, с. 187].

У дослідженні структурно-семіотичних аспектів візуальної поезії К. Слуцька виділяє структурні особливості візуальних віршованих текстів, представлені сукупністю її конститuentів, й узагальнює результати спостережень й компонентного аналізу у своїй схематичній класифікації, центральною ідеєю якої є взаємозв'язок вербальних і невербальних компонентів, які дослідниця називає ознаками [5, с. 10–11]. Серед невербальних ознак дослідниця виділяє кольорову гамму (чорнобілу, кольорову, монохромну), форму вірша (фігура, абстрактне зображення, вірш-картина), ступінь інтеграції тексту й малюнка (фотомонтаж, віршографія), матеріал використання (папір, інші матеріали, цифровий формат) і розташування в просторі

(двовимірні, тривимірні). Серед вербальних ознак представлені літери, лексеми, текст, а також змішаний тип [5, 10–11].

Отже, структура візуалізованого віршованого тексту складається з певного набору елементів, які лінгвосоціотика розглядає як знаки (вербальні та невербальні). Проте чи є це об'єднання знаків у текст також знаком продовжує бути спірним питанням серед науковців.

На думку вчених-структуралістів, зокрема Ч. Пірса, на симультанному етапі сприйняття візуалізовані віршовані тексти відсилають читача до предмета, який описується у вірші, на основі трьох типів асоціацій: іконічної (у результаті зв'язку знака (позначувального, форми) із позначуваним ним об'єктом (референтом) унаслідок їхньої зовнішньої схожості), індексальної (на основі реально існуючого в природі між формою та об'єктом зв'язку) чи символічної (на основі конвенційного зв'язку між фігурою-знаком і об'єктом, до якого цей знак належить) [12, с. 178]. Ритміко-синтаксичні прийоми візуальних текстів, на думку Ч. Пірса, здатні передавати ідею й зміст твору [13, с. 50, 91–96].

Крім поняття структури, деякі дослідники використовують термін форма або композиція тексту. Наприклад, М. Брандес під формою розуміє «систему способів, прийомів і матеріальних засобів вираження, представлення, перетворення й функціонування змісту цього твору гідно з чинними вимогами, критеріями, нормами» [6, с. 53]. Л. Новіков інтерпретує поняття композиції як форму, що систематизує, забезпечує цілісність [14, с. 16].

Найбільш характерною рисою **системного підходу** [15] є те, що в дослідницькій роботі не може бути аналітичного вивчення якогось часткового об'єкта без точної ідентифікації цієї частки у великій системі. Отже, під стратегічним і практичним кутом дослідник має насамперед мати конкретну концепцію системи, яка повинна задовольняти основні вимоги самого поняття системи, і тільки після цього формулювати той пункт системи, що підлягає конкретному дослідженню [15, с. 20]. Можливість відновити систему за фрагментом пояснюється глибинною єдністю частини й цілого, змістовністю всіх, навіть щонайменших, складників системи [7, с. 8–9].

Досліджуючи системні основи побудови моделі тексту, І. Моїсєєва та Є. Махрова зауважують, що вивчення процесів текстотворення проводиться крізь призму основних форм руху матерії (простору й часу), становить опис онтології об'єкта, визначається ними як онтологічний аспект системного підходу [16, с. 67–72]. У роботі текстотворення розуміється не тільки як «перехід від одного речення до іншого, що включає аналіз мовних засобів і способів лінійної упорядкованості тексту» [16, с. 67–72], а й також ураховує невербальні елементи, наявні у візуалізованому віршованому тексті. Представлення процесу текстотворення у вигляді абстрактних систем, їхній кількісний і якісний опис актуалізує системний підхід у гносеологічному режимі [17, с. 517–524].

Термін «система» використовують у тих випадках, коли хочуть охарактеризувати досліджуваний чи проєктований об'єкт як щось цілісне, єдине, складне, яке неможливо одразу пояснити, показавши його, зобразивши графічно чи описавши математичним виразом [18, с. 12]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови систему трактують як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [19, с. 1320]. У перших визначеннях поняття система в тій або іншій формі йдеться про те, що система – це елементи (частини, компоненти) і зв'язки

(відношення) між ними [20, с. 15]. Термін «система», згідно з теорією О. Реформатського, використовують для позначення системних відношень між одиницями одного рівня мови. На думку О. Мельничука, система – це сукупність взаємозумовлених елементів [21, с. 27].

Системою може називатися тільки комплекс таких вибірково залучених компонентів, взаємодія і взаємовідношення яких набувають характеру взаємосприяння компонентів для одержання сфокусованого корисного результату. Конкретним механізмом взаємодії компонентів є вивільнення їх від надлишкового ступеня свободи, непотрібної для одержання цього конкретного результату й, навпаки, збереження всіх тих ступенів свободи, які сприяють одержанню результату. Отже, результат є невіддільним і визначальним компонентом системи, інструментом, що створює впорядковану взаємодію між усіма іншими її компонентами [15, с. 72–73].

Системний аналіз об'єкта є представленням виучуваного об'єкта, явища тощо у вигляді цілісної системи, яка має системні якості [16, с. 69]. Загальна теорія систем, кібернетика, синергетика, теорія інформації й теорія випадкових процесів свідчать про системний підхід у цьому сенсі. Використання системного підходу, суміщене із принципами симетрії, оптимальності й синергетики дає змогу розглядати текст як певну цілісність або систему та відкриває великі можливості для проникнення в організацію й взаємодію як окремих елементів, так і системи загалом [16, с. 69].

Для того щоб система або сукупність систем були естетично усвідомлені, вони повинні бути певним чином виявлені, марковані. Інакше багатосистемність перетвориться на безсистемність [9, с. 330].

Для всіх визначень системи загальним є те, що система – це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, який має певну структуру і взаємодіє із зовнішнім середовищем [22, с. 16]. Структура системи – це організована сукупність зв'язків між її елементами. Під таким зв'язком розуміють можливість впливу одного елемента системи на інший [22, с. 16]. Так само на зв'язок між системністю і структурністю тексту вказує Р. Барт, оскільки в його роботі «Вступ до структурного аналізу оповідних текстів» у п'ятому розділі розглядається система оповідного тексту, тоді як третій розділ присвячено пошукам структури такого тексту.

Досліджуючи віршовані тексти з боку системності, О. Федотов пропонує п'ять моделей художнього (віршованого, прозового, віршепрозового) та нехудожнього мовлення: моносистемність, антисистемність, полісистемність, антисистемність – і спорадичні порушення метричної домінанти [9, с. 332–333].

Оскільки найчастіше в роботах із герменевтики тексту поняття системи й структури використовуються щодо віршованого тексту синонімічно або взаємодоповнюючи один одного, видається логічним поєднання структурного та системного підходів до одного системно-структурного підходу.

Такої думки дотримується низка вчених-структуралістів, котрі вивчають віршований текст та інші його види з боку системно-структурного підходу. Наприклад, згідно з К. Серажим, текст – це **структурована** єдність, що виражає певну **систему** відношень комплексного явища дійсності. В основі побудови тексту лежить інтеграція смислів мовних одиниць, що організуються за певними схемами [23, с. 103]. Віршований текст, на думку Ю. Лотмана, становить «окреме завершене і внутрішньо самостійне ціле» [24, с. 20], що розглядається як

«організована семіотична структура» [24, с. 28], є «всією системою» [24, с. 91].

Висновки. Отже, під час дослідження знакової організації віршованих текстів текст розглядається як система знаків, що, поєднуючись певними зв'язками, утворюють структуру тексту. Науковці говорять про системність тексту, коли мають на увазі сукупність вихідних одиниць і правил їхнього поєднання, а про структурність – коли намагаються описати будову тексту й проаналізувати його смисл.

Література:

1. Руднев В.П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 384 с.
2. Тодоров Ц. Поэтика / Ц. Тодоров // Структурализм: «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 37–113.
3. Палиевский П.В. Пути реализма. Литература и теория / П.В. Палиевский. – М. : Современник, 1974. – 222 с.
4. Корбут А.Ю. Текстосимметрия как раздел общей теории текста : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 / А.Ю. Корбут. – Барнаул, 2005. – 343 с.
5. Слуцкая К.А. Структурно-семіотические аспекты русскоязычной и англоязычной визуальной поэзии : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / К.А. Слуцкая. – Тюмень, 2011. – 23 с.
6. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс : [учебник] / М.П. Брандес. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Прогресс-Традиция ; ИНФРА-М, 20. 04. – 416 с.
7. Кодак М.П. Поэтика как система : [літературно-критичний нарис] / М.П. Кодак. – 2-ге вид., доп. – Луцьк : ПВД Твердина, 2010. – 176 с.
8. Пильдымяэ Я. Эстонское стихосложение / Я. Пильдымяэ. – Таллин : Ээсти раамат, 1978. – 287 с.
9. Федотов О.И. Основы русского стихосложения. Теория и история русского стиха : в 2 кн. / О.И. Федотов. – М. : Флинта : Наука, 2002. – Кн. 1 : Метрика и ритмика. – 2002. – 359 с.
10. Хархун В.П. Дефінітивні розбіжності терміна «поэтика» в літературознавчих методологіях ХХ століття / В.П. Хархун // Вісник Запорізького державного університету : збірник наукових статей. Серія «Філологічні науки». – Запоріжжя : Запорізький державний університет. – № 1. – С. 129–130.
11. Філіппова Н.М. Вступ до прикладної лінгвістики: Моделювання у мові : [навчальний посібник] / Н.М. Філіппова. – Миколаїв : НУК, 2004. – 36 с.
12. Шевельова-Гаркуша Н.В. Ритміко-синтаксична організація віршованого мовлення у текстах сучасної американської візуальної поезії / Н.В. Шевельова-Гаркуша // Нова філологія : збірник наукових праць. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2011. – № 44. – С. 177–180.
13. Пирс Ч. Начала прагматизма / Ч. Пирс ; пер. с англ. ; предисловие В.В. Кирищенко, М.В. Колопотина. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ ; Алетейя, 2000. – 352 с.
14. Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ / Л.А. Новиков. – М. : ЛКИ, 2003. – 304 с.
15. Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем / П.К. Анохин // Очерки по физиологии функциональных систем. – М. : Медицина, 1975. – С. 17–62.
16. Моисеева И.Ю. Системные основы построения модели текста / И.Ю. Моисеева, Е.И. Махрова // Язык. Текст. Дискурс. – Вып. 7. – Ставрополь, 2009. – С. 67–72.
17. Москальчук Г.Г. Теория формообразования текста / Г.Г. Москальчук // Материалы Междунар. науч. конф. «Язык. Время. Личность». – Омск, 2002. – С. 517–524.
18. Горбань О.М. Основы теории систем и системного анализа / О.М. Горбань, В.С. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 204 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.
20. Волкова В.Н. Теория систем / В.Н. Волкова, А.А. Денисов. – М. : Высшая школа, 2006. – 511 с.
21. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О.С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – № 2/3. – С. 27.
22. Томашевський В.М. Моделювання систем / В.М. Томашевський. – К. : Видавнича група ВНУ, 2005. – 352 с.
23. Серажим К.С. Структура публіцистичного тексту: загальні підходи до текстологічного аналізу / К.С. Серажим // Наукові записки Інституту журналістики / гол. ред. В. Різун. – К. : КНУ, 2000. – Т. 1 : Жовтень-грудень. – 2000. – С. 103–114.
24. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 1996. – 848 с.

Вяликowa Е. А. Системно-структурный подход к анализу знаковой организации визуализированных стихотворных текстов

Аннотация. Статья посвящена анализу стихотворных текстов с визуальным компонентом или креолизованных стихотворных текстов. В семиотическом аспекте такой текст рассматривается как макрознак (или сложный знак), который состоит из структурных элементов (вербальных и невербальных), объединенных внутритекстовыми связями (парадигматическими и синтагматическими). Рассмотрение креолизованного стихотворного текста с точки зрения системности позволяет анализировать его как целостную систему знаков, где один элемент влияет на другой и на систему в целом.

Ключевые слова: креолизация, визуальная поэзия, семиотика, системность, структура текста.

Vialikova O. System-structural approach to the analysis of the sign organization of the visualized verse texts

Summary. The article is devoted to the analysis of the verse texts with a visual component or the creolized verse texts. Such type of a text is regarded in the semiotic aspect as a macrosign (or a complex sign) consisting of structural elements (verbal and nonverbal ones) united with the help of intertextual connections (paradigmatic and syntagmatic ones). The consideration of the creolized verse text from the point of consistency allows to analyze it as a holistic system of signs, where one element influences the other and the system as a whole.

Key words: creolization, visual poetry, semiotics, consistency, text structure.